

УДК 930.253:94](477)“1946/1947”

І. В. ЖУРЖА*

**ЛИСТИ ГРОМАДЯН ДО ОРГАНІВ ВЛАДИ ЯК ДЖЕРЕЛО
ДОСЛІДЖЕННЯ ГОЛОДУ 1946–1947 РОКІВ
(за документами Центрального державного
архіву громадських об'єднань України)**

Коротко охарактеризовано комплекс документів ЦДАГО України про голод 1946–1947 рр. Представлено добірку листів і заяв громадян до центральних органів влади, в яких ідеться про складне продовольче становище та голод серед населення міст і сіл УРСР.

Ключові слова: голод 1946–1947 рр.; листи; заяви; документи; ЦДАГО України.

У повоєнний час на українські землі втретє за 25 років прийшов масовий голод. Він був викликаний цілим комплексом факторів: руйнівні наслідки Другої світової війни, сильна посуха і, як наслідок, – неврожай, що посилювалися жорсткою сталінською політикою хлібозаготівель. Влітку 1946 р., коли очевидним був факт надзвичайно низького врожаю у республіці, союзна влада прийняла рішення про збільшення плану обов'язкових поставок зерна державі¹ та вдалася до репресивних методів задля його виконання. З українських областей, що вже мали значні продовольчі труднощі та знаходилися на межі масового голоду, зерно, вилучене силою, відправлялося до сусідніх республік та країн.

Пік голоду прийшовся на зиму 1946–1947 рр. та весну і літо 1947 р. Найбільше він вразив Вінницьку, Ворошиловградську (нині Луганську), Дніпропетровську, Запорізьку, Ізмаїльську, Кам'янець-Подільську (нині Хмельницьку), Миколаївську, Одеську, Полтавську, Сталінську (нині Донецьку), Харківську, Херсонську, Чернівецьку та Чернігівську області². Тут було зафіксовано найбільшу кількість хворих на дистрофію та зареєстровані випадки канібалізму. Наприклад, у довідці начальника Управління МВС УРСР по Дніпропетровській області Шліхти інспектору Управління з перевіряння партійних органів ЦК КП(б)У Сахарову

* *Журжа Ірина Валеріївна* – кандидат історичних наук, головний науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

від 29 серпня 1947 р. про факти дистрофії та пов'язані з нею наслідки у містах і районах Дніпропетровської області, повідомлялося про 12 випадків канібалізму, що були зафіксовані в області протягом січня – серпня 1947 р.³ Кількість загиблих у ті страшні роки достеменно не встановлена й досі. Дослідники подають різні цифри: від 100 тис. до понад 1 млн осіб⁴.

Документи Національного архівного фонду (НАФ) є унікальним джерелом для комплексного дослідження голоду 1946–1947 рр. на українських землях. Значний їх масив зберігається у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). Вони відклялися у фонді № 1 “Центральний комітет Комуністичної партії України” (описи: № 6 “Протоколи засідань Політбюро ЦК і матеріали до них”, № 16 “Протоколи засідань Політбюро, Оргбюро і Секретаріату ЦК Компартії України і матеріали до них (окрема папка)”, № 23 “Документи загального відділу (особливий сектор) ЦК Компартії України (секретна частина)”, № 30 “Документи загального відділу ЦК Компартії України (несекретна частина)”, № 41 “Документи загального відділу ЦК Компартії України (листи і заяви трудящих, надіслані до ЦК Компартії України), № 46 “Документи відділу організаційно-партійної роботи ЦК Компартії України”, № 70 “Документи відділу агітації і пропаганди ЦК Компартії України”, № 80 “Документи сільськогосподарського відділу ЦК Компартії України”, № 81 “Документи відділу торгово-фінансових і планових органів ЦК Компартії України”). Умовно їх можна розділити на кілька груп. Перша – документи вищих органів влади УРСР – представлена постановами ЦК КП(б)У, спільними постановами ЦК КП(б)У та Ради Народних Комісарів/Ради Міністрів (РНК/РМ) УРСР, доповідними записками, повідомленнями, довідками, звітами, листами і телеграмами керівників УРСР до союзних органів та особисто Й. Сталіна. Перші спільні постанови ЦК КП(б)У і РМ УРСР з питань хлібозаготівель були ухвалені на виконання відповідних союзних постанов. Зокрема, 17 серпня 1946 р., у відповідь на постанову РМ СРСР та ЦК ВКП(б) від 13 серпня 1946 р. республіканські органи влади прийняли постанову “Про хлібозаготівлі по Українській РСР”, якою ухвалили нове збільшення розмірів обов'язкових поставок зерна в межах до 100% у колгоспах з високим врожаєм⁵.

Основна тематика документів цієї групи стосується перебігу посівних та збиральних кампаній, ходу хлібозаготівлі у республіці загалом чи в окремих областях, виконання планів здавання хліба державі, виділення насінневих позик господарствам УРСР тощо. Серед них – доповідні записки: голови РМ УРСР, першого секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова Й. Сталіну про хлібозаготівлі в колгоспах та селянських господарствах західних, Ізмаїльської та Чернівецької областей УРСР станом на 1 серпня 1946 р. (датована не раніше 1 серпня 1946 р.)⁶; про

необхідність дозволу на видачу, в якості позики, насіннєвого матеріалу колгоспам і радгоспам областей УРСР, що постраждали від несприятливих погодних умов та не мають обмінних фондів зернових культур (датована не пізніше 26 січня 1946 р.)⁷; доповідна записка М. Хрущова і першого секретаря ЦК КП(б)У Л. Кагановича Й. Сталіну про ситуацію в Ізмаїльській, Чернівецькій та західних областях УРСР після проведених заходів з оподаткування куркульських господарств (датована не пізніше 1947 р.)⁸ тощо. Показовою є доповідна записка М. Хрущова, Л. Кагановича та уповноваженого Міністерства заготівлі СРСР по УРСР В. Калашнікова Й. Сталіну від 10 жовтня 1947 р. про дострокове виконання планів хлібоздачі колгоспами та селянськими господарствами, в якій повідомлялося, що станом на 10 жовтня 1947 р. план виконано на 100,3% та триває понадпланове здавання хліба державі⁹.

Основний масив постанов РМ СРСР і ЦК ВКП(б) зберігається в центральних архівах Російської Федерації, доступ до яких, за сучасних умов, є для українських дослідників проблематичним. Тому надзвичайну цінність мають копії постанов РМ СРСР і ЦК ВКП(б), що зберігаються у ЦДАГО України. Це, наприклад, копія постанови РМ СРСР та ЦК ВКП(б) від 16 вересня 1946 р., якою всім міністерствам та відомствам СРСР заборонялося підвищувати встановлені ставки заробітної плати, норми продовольчого та промтоварного забезпечення за картками, запроваджувати зустрічний продаж товарів при закупівлі та заготівлі сільськогосподарської продукції і сировини¹⁰.

Друга група – документи відділів ЦК КП(б)У, міністерств і відомств УРСР та інших органів влади – охоплює широке коло питань. Так, документи сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У: доповідні записки, повідомлення, зведення, таблиці тощо, серед іншого, дозволяють відтворити перебіг посівних і збиральних кампаній та хід хлібозаготівель по областях УРСР фактично день за днем; доповідні записки і повідомлення уповноважених із хлібозаготівель свідчать про ситуацію на місцях; довідки, повідомлення профільних міністерств висвітлюють стан розвитку сільського господарства у республіці.

Окремої уваги заслуговують повідомлення про важке продовольче становище, опухання, захворювання на дистрофію, канібалізм та смертність серед населення України. Зокрема: лист прокурора УРСР Р. Руденка секретарю ЦК КП(б)У Д. Коротченку про факти голодування колгоспників колгоспу ім. Куйбишева Широківського р-ну Дніпропетровської області від 21 грудня 1946 р.¹¹; довідка начальника Управління міліції МВС УРСР м. Дніпропетровська Яковенка інспектору Управління з перевіряння партійних органів ЦК КП(б)У Сахарову від 31 серпня 1947 р.¹² про роботу органів міліції міста щодо осіб, які займаються жебрацтвом, бродяжництвом, а також безпритульних і бездоглядних дітей, у т. ч. й хворих на дистрофію тощо.

Значна кількість документів свідчить про відвантаження сільсько-господарської продукції з УРСР до інших радянських республік. Зокрема, лист уповноваженого з відвантаження зерна із Української РСР у Молдавську РСР, заступника секретаря ЦК КП(б)М Смірнова Л. Кагановичу від 12 березня 1947 р.¹³ про відвантаження продовольства та насіннєвого зерна для МРСР; телеграма першого секретаря Смоленського обкому ВКП(б) Д. Попова М. Хрущову від 13 липня 1946 р.¹⁴ з проханням сприяти терміновому відвантаженню зерна з Херсонської та Кіровоградської областей для Смоленської області; довідка про відвантаження зерна і продукції в Молдавію станом на 24 лютого 1947 р. (датована не раніше 24 лютого 1947 р.)¹⁵ та ін.

До третьої групи документів відносяться довідки, листи, телеграми, звіти, повідомлення, доповідні записки, зведення обласного і районного керівництва до ЦК КП(б)У та РМ УРСР. У них повідомлялося про хід посівних та збиральних кампаній, виконання плану хлібоздачі, виконання постанов ЦК КП(б)У та РМ УРСР тощо. Їх аналіз свідчить, що більшість областей УРСР мали недостатню кількість насіння для сівби у 1946–1947 рр., а їх керівництво неодноразово зверталося з проханням про виділення насіннєвої позики. Про це, зокрема, свідчать: доповідна записка голови виконавчого комітету Кіровоградської обласної ради депутатів трудящих В. Іщенка та секретаря Кіровоградського обласного комітету КП(б)У Ф. Горенкова М. Хрущову від 25 січня 1946 р.¹⁶; телеграма секретаря Харківського обласного комітету КП(б)У Максимова у ЦК КП(б)У від 30 травня 1946 р.¹⁷ про виділення колгоспам Харківської області насіннєвої позики проса; доповідна записка голови виконавчого комітету Полтавської обласної ради депутатів трудящих І. Мартиненка та секретаря Полтавського обласного комітету КП(б)У В. Маркова Д. Коротченку від 3 січня 1947 р.¹⁸ про виділення насіннєвої позики колгоспам області для весняної сівби 1947 р.; доповідна записка секретаря Дніпропетровського обласного комітету КП(б)У П. Найдьонова М. Хрущову та Д. Коротченку від 4 січня 1947 р.¹⁹ про виділення насіннєвої позики колгоспам і радгоспам Дніпропетровської області для весняної сівби 1947 р.; доповідна записка секретаря Тернопільського обласного комітету КП(б)У І. Компанця М. Хрущову про виділення насіннєвої позики колгоспам та радгоспам Тернопільської області для весняної сівби 1947 р. (датована не пізніше 21 січня 1947 р.)²⁰; телеграма секретаря Одеського обласного комітету КП(б)У О. Кириченка секретареві ЦК КП(б)У М. Патолічеву від 16 червня 1947 р.²¹ про необхідність вирішення питання щодо виділення та відвантаження зернової продовольчої позики для колгоспів області; доповідна записка секретаря Кам'янець-Подільського обласного комітету КП(б)У А. Устенка Д. Коротченку про видачу авансом насіння колгоспами області (датована не пізніше 30 липня 1947 р.)²² тощо.

Четверта група документів – листи і заяви громадян до центральних органів влади. Зазвичай їх адресатами виступало керівництво УРСР, також нерідко трапляються листи, направлені до союзного керівництва, зокрема, особисто Й. Сталіну. Такі листи були повернені з Москви до ЦК КП(б)У з вимогою розібратися у ситуації. Вони, як правило, містять вихідні дані, проте зустрічаються й анонімні повідомлення, автори яких, побоюючись негативних наслідків, побажали залишитися невідомими. Переважна більшість звернень, принаймні формально, не залишилася без уваги, про що свідчать наявні у справах документи з їх перевірки відповідними органами.

У листах люди, здебільшого з сільської місцевості, скаржилися на зубожіння і голод, благали про допомогу з продовольством та насінням для посівних. Про скруту повідомляли і мешканці міст. Так, у листі групи інструкторів Дрогобицького обласного комітету КП(б)У Л. Кагановичу від 14 березня 1947 р. йдеться про зловживання місцевого керівництва під час голоду серед населення²³. З листом до Й. Сталіна про складне матеріальне становище та голод, датованим не пізніше 19 серпня 1947 р., зверталися “старі” більшовики м. Одеси²⁴; до нього ж адресували прохання про надання продовольчої допомоги робітники заводу “Червона Зірка” м. Кіровограда (датоване не пізніше 30 грудня 1947 р.)²⁵

На окрему увагу заслуговують листи селян, які скаржилися на незаконні, на їх думку, дії уповноважених із хлібозаготівлі і представників місцевої влади²⁶, що вміщені нижче. Документи подаються без скорочень, мовою оригіналу із збереженням мовно-стилістичних особливостей згідно з сучасною орфографією і пунктуацією. Лише в окремих випадках опущено тексти, що не мають прямого відношення до теми публікації. Явні помилки виправлені без застереження.

№ 1

**Колективний лист
колгоспників колгоспу ім. Тельмана Зелено-Гайської
селищної ради Томаківського району Дніпропетровської області
М. Хрущову з проханням видати у позику до нового врожаю
зерно і надати продовольчу допомогу**

9 березня 1946 р.

Никите Сергеевичу Хрущеву

От колхозников колхоза им. Тельмана Зелено-Гайского с/с Томаковского
района Днепропетровской области.

Дорогой Никита Сергеевич

Мы, колхозники колхоза им. Тельмана с большой радостью готовимся
встретить день весенней посевной кампании 1946, как первую мирную вес-

ну, после такой кровопролитной войны с немецкими фашистами. Многие из нас недосчитывают в своих семьях отцов, мужей, братьев, сыновей, это очень большое для нас горе, но как не трудно было во время войны, мы все пережили невзгоды, отрывая буквально от своей доли хлеба и отдавая его для Армии победительницы. И вот сейчас так же трудно после окончания войны подходят тяжелые весенние работы, но работа нам не страшна, пугает нас то, что у нас нечего кушать. И мы к весне подходим без фуража для тягловой силы и без куска хлеба для людей. Мы уже обращались к местным властям, чтобы отпустили для нас ссуды, но нам категорически отказали, говорят – не дадим, хотя бы вы просили для посевматериала и вот это нас сомневает. Неужели нет у нас в стране хлебного запаса? Чтобы отпустить в заем для колхозников до нового урожая, ведь очень трудно голодному человеку работать. Мы просим Вас, Никита Сергеевич, проверить наше состояние жизни и оказать продовольственную помощь, дабы мы не остались без защиты с Вашей стороны.

9. 03. 1946 г.

Подписали:

1. (Невмывака Пелагея)
2. (Гречек Анастасия)
3. (Клюйко Ольга)

4. (Юрченко Анна)
5. (Ткаченко Мария)
6. (Кох Михаил)

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 122, 122зв. Оригінал. Рукопис.

До листа додаються документи:

1. Резолюція заступника голови РМ УРСР В. Старченка начальнику сектора заготівель Управління справами РМ УРСР Глущенку про подання пропозицій стосовно цього листа (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 123).

2. Засвідчена копія колективного листа колгоспників колгоспу ім. Тельмана Зелено-Гайської селищної ради Томаківського р-ну Дніпропетровської обл. М. Хрущову з проханням видати в позику до нового врожаю зерно і надати продовольчу допомогу. 9 берез. 1946 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 124–125).

3. Доповідна записка начальника сектора заготівель Управління справами РМ УРСР Глущенка в особливий сектор ЦК КП(б)У від 3 квіт. 1946 р. про обсяг продовольчої допомоги колгоспам Дніпропетровської обл., наданої відповідно до постанови РМ УРСР № 737 від 25 лип. 1946 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 126).

№ 2

Лист

капітана Червоної Армії М. Очколяса М. Хрущову про скрутне економічне становище та голод серед колгоспників колгоспу “Правда” с. Безбородьки Гельмязівського району Полтавської області

Гельмязовский р/н
с. Безбородьки
к-з “Правда”
Очколяс

7 жовтня 1946 р.

7. 10. 1946 года

г. Киев, секретарю
ЦК КП(б)У Н. С. Хрущову

Дорогой Никита Сергеевич!

Я очень извиняюсь, что лично к Вам пишу настоящее обращение, но я нашел нужным писать только к Вам и надеюсь, что Вы прочтете это и примите соответствующие меры для устранения ниженаписанного. Лично я военнослужащий, офицер Красной Армии, член партии с 1941 года. Прибыл в отпуск в свое село Безбородьки Гельмязовского района Полтавской области колхоз "Правда", где работал до 1939 года, а затем призван в Красную Армию.

Что мне бросилось в глаза, когда я прибыл в это село: первое, что колхозники на 50% уже на сегодняшний день остались без хлеба и живут за счет того, что воруют. В колхозе самими колхозниками происходит сплошное воровство как-то: покушать, протопить и т. д. Надежд на то, что колхозники будут обеспечены необходимым довольствием, нет никаких, потому что с колхоза вывезли даже последнее, скот и лошади, которые в колхозе также в малоудовлетворительном состоянии.

Второе: Колхозники буквально с плохим настроением и ведут всевозможные разговоры о "войне", о том, что "с голода придется погибать", о том, что "правительство забыло о колхозниках" и целый ряд разных нелепых слов можно услышать от колхозников.

Мне приходилось беседовать с многими колхозниками, как то Евсеевский Мефодий, Яровенко Федос, Стадник Николай и другие, которые рассказывали мне о положении, как местные органы власти себя обеспечивают всем необходимым, а о колхозниках не заботятся.

Настроение у большинства колхозников – уехать на производство, но их не отпускают и колхозники с этого пустили разговор – это специально так делается, немцы всех не выбили, так теперь нас хотят с голода умертвить.

На собраниях колхозникам выступать не дают, вопросы задавать запрещают, хотя эти собрания бывают в 4–5 месяцев одно.

Убедившись в этом сам, посмотрев на жизнь колхозников, на их обеспечение, прислушавшись к разговорам и настроениям колхозников, я, как коммунист, воин Красной Армии не мог это все так оставить, решил об этом сообщить лично Вам, дорогой Никита Сергеевич, через настоящее письмо, еще раз попросив извинение за мое обращение к Вам. Надеюсь, что с Вашей стороны будут приняты соответствующие меры, и Вы пошлете своего представителя в данный район и село для проверки вышеизложенных фактов. Одновременно прошу Вас сообщить о получении моего обращения по адресу:

Полтавская обл.
Гельмязовский район
с. Безбородьки
к-з "Правда"
Очколяс Николай Семенович

Если меня дома не будет, то мои родственники (мать) получит и перешлет мне по месту службы.

Еще раз прошу извинения, с приветом к Вам.

7. 10. 1946 р.

Капитан (Очколяс)

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 11. Арк. 50–51зв. Оригінал. Рукопис.

До листа додається документ:

Повідомлення працівника апарату ЦК КП(б)У Г. Шуйського секретареві ЦК КП(б)У К. Литвину про направлення, за дорученням М. Хрушова, листа капітана Червоної Армії М. Очколяса щодо скрутного економічного становища та голод серед колгоспників колгоспу "Правда" с. Безбородьки Гельмязівського р-ну Полтавської обл. від 7 жовтня 1946 р. та необхідність внесення пропозицій про покращення агітаційно-масової роботи на селі у зимовий період. 20 листопада 1946 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 11. Арк. 52)

№ 3

Анонімний лист

М. Хрушову про зловживання місцевої влади під час хлібозаготівлі в Порицькому районі Волинської області та складне продовольче становище селян в Україні

[Не пізніше 25 листопада 1946 р.]

ЦК КП(б)У

М. С. Хрушову

Я з дитинства відданий радянській владі і радянському народу. Прізвища не буду писати тому лише, щоб не перехопив хто із ворогів радянського народу і після не ганявся за мною, щоб мене усунути. Я багато почав проїжджати по селах і городах нашої любимої батьківщини і бачачи на кожному кроці, на кожному місці, сльози, нещастя і кров наших братів і сестер я рішив бути безустанним інформатором, щоб ви запобігли цьому злу, де народ пропадає з голоду і нещастя і як відносяться нібито радянські робітники, партійні робітники до мас селян? Я усе напишу і візьму за приклад пограничний Порицький район, де заступник голови району тов. Гавриш, секретар РК КП(б)У Косирук і де воно так робиться скрізь по цілій західній Україні, забирають від селян хліб, селяни здали поставку, додали добавку поставки. Було по 3 центнери з га, добавку дали 50%. Тепер чи хто дав чи ні так преподобний Гавриш і другі їздять по селах з пістолетами і автоматами і стріляють та катують людей і заметають усе під метьолку. Дати нам не дали і трыпки одної, щоб перевдягнутися. Хіба ж це допустимо у радянській владі? Хіба ж вони справжні патріоти і відданці радянського народу, хіба ж вони добра народного хочуть. Вони ведуть наших селян, робітників до гибелі, до гибелі державу. А там більше прискорюють собі кінець, бо народ може не видержати такого насильства і грабежів, ще хуже ніж гестапо.

А що за східну Україну це й той лад пропав, там зовсім до гибелі довели колгоспи. Я буду переїжджати безперервно по всій Україні і буду Вам, дорогий Микита Сергійович, писати час від часу про те страшливе життя, до чого дійшла колись багата квітуча Україна. Ницте грабителів, бо як народ встане сам, тоді увесь світ почує. Народ дуже підбурений в політичній нервовій хворобі, як бочка пороху, тільки кинути іскру, а хтось її кине, якщо не буде рятунку.

Згідно: *[підпис]*

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 64–65. Засвідчена копія. Машинопис.

До листа додаються документи:

1. Довідка інструктора сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У Голоти М. Хрущову про перевірку фактів, викладених в анонімному листі, датованому не пізніше 25 листоп. 1946 р., на ім'я М. Хрущова про зловживання місцевої влади Порицького р-ну Волинської обл. під час хлібозаготівлі та складне продовольче становище селян в Україні. 14 січ. 1947 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 66–68).

2. Доповідна записка завідувача сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У Б. Варшавського М. Хрущову про те, що факти, викладені в анонімному листі, датованому не пізніше 25 листопада 1946 р., про зловживання місцевої влади Порицького р-ну Волинської обл. під час хлібозаготівлі та складне продовольче становище селян в Україні, не підтвердилися. 15 січня 1947 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 69).

№ 4

**Анонімна заява
колгоспників колгоспу “Парицька комуна” с. Шуньки
Білогорського району Кам’янець-Подільської області до РМ СРСР
про зловживання місцевої влади і голод у колгоспі**

[Не пізніше 26 листопада 1946 р.]

Совет Министров СССР

г. Москва

граждан с. Шуньки, Белогорского района,
Каменец-Подольской области

Мы колхозники знаем ответственность за расхищение колхозного добра, когда за хищение трех килограммов половы судят на три года лишения свободы. Постановление Совета Министров и ЦК партии по этому вопросу мы тоже знаем, но что на деле? – В нашем колхозе сейчас голод и холод. Кто же виноват в этом? Мы хотим здесь описать наши порядки, в прошлом году был у нас председатель колхоза гр. Лободовский. Он был в приятельских отношениях с председателем райисполкома гр. Черновским и секретарем райпарткома гр. Глушко. Этим гражданам нужно было жить. На подмогу им пришел Лободовский, он им выдает по 50 центнеров пшеницы и ржи, 2 мешка сахара. Эти люди, не останавливаются ни перед каким количеством. Лободовский посеял озимых проводит по 4 пуда на га, получается полный неурожай. Ревизия все это обнаружила, но дело замяли. Лободовский уезжает, начальник милиции гр. Плешков выдает ему пропуск, снабжает его документами, а гр. Черновский делает распоряжения о выдаче Лободовскому подвод и он уезжает со своей семьей. А мы колхозники остаемся без хлеба, теперь голодаем и всех нас ждет смерть. Черновский и компания благоденствует и командует целым районом. Мы заявляли прокурору районному, областному и республиканскому, но последствий никаких. Но где же правда и справедливость.

Обращаемся к Вам и полагаем, что у Вас найдем истину. Мы своих фамилий не подписываем, боимся мести со стороны начальства.

Колхозники
Верно: *[підпис]*

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 85. Засвідчена копія. Машинопис.

До листа додаються документи:

1. Супровідний лист керуючого справами РМ СРСР Я. Чадаєва голові Ради Міністрів УРСР М. Хрущову про направлення анонімної заяви колгоспників колгоспу “Паризька комуна” с. Шуньки Білогорського р-ну Кам’янець-Подільської обл. до РМ СРСР про зловживання місцевої влади і голод у колгоспі та необхідність її розгляду. 26 листоп. 1946 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 86).

2. Доповідна записка завідувача сільськогосподарського відділу Кам’янець-Подільського обласного комітету КП(б)У А. Федченка завідувачу сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У Б. Варшавському про встановлені факти порушень в колгоспі “Паризька комуна” с. Шуньки Білогорського р-ну. 20 січ. 1947 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 87).

3. Довідка інструктора сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У Іванової про результати перевірки фактів, викладених в анонімній заяві колгоспників колгоспу “Паризька комуна” с. Шуньки Білогорського р-ну Кам’янець-Подільської обл. 28 січ. 1947 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 15. Арк. 88).

№ 5

Лист

**агронома А. Ткаченка Л. Кагановичу
з пропозиціями щодо заходів, які потрібно вжити
для припинення голоду та покращення врожайності.**

22 березня 1947 р.

22. III. 1947

Лазарь Моисеевич

Вы должны знать правду* чтобы нам всем уйти от голода и иметь хлеб, а не слова и “планы”.

Формально посевную площадь можно выполнить считая гектарами, но как, чем и когда. Это главное. Во многих точках скверно с материалом, слабо с орудиями и даже рабсилой.

Это Вы знаете, но не знаете, что и эти цифры часто преувеличены и прикрашены, из боязни обвинений в малой активности. Результатом будет недосев (“земля скроет”, что в нее вложили, а виноваты будут засуха или град и т. п.) – и опять большой “неурожай”.

Знаю случай, когда голова колхоза собрал корзину головок кукурузы, а сообщил, что собрал десять центнеров семян.

Площадь он “засеет”, но будет “неурожай” и т. п. Это только пример.

Полагаю, что нужно смело увидеть правду и принять радикальные меры:

1. Из центров (такие как Киев, Львов и т. д.) направить на места специалистов и других работников независимых от районных и областных центров и беспристрастных.

2. Направить в каждый колхоз, МТС, совхоз и т. п. в помощь с обязательством сигнализировать о помощи, где слабо (не хватает семян, рабсилы, тягла, орудий).

* Тут і далі підкреслено автором листа.

3. В центре создать тройку из умных и энергичных специалистов, которая бы принимала эти сигналы и немедленно бы реагировала нужными мерами (перегруппировкой местных ресурсов, помощью из области и т. п.).

4. Роль этих командировочных на места – не кричать, не командовать, не пугать прокурором, а помогать и сигнализировать срочно в центр.

5. Мобилизовать для этого здесь в центре во-первых всех специалистов сельского хозяйства и близких отраслей (землеустроители, агрономы, садоводы, лесоводы и другие), их много тысяч в одном Киеве, во-вторых и научных работников тех же профилей или близких (физиологи, ботаники).

6. Можно без ущерба для дела и с пользой для хлеба снять здесь все более молодое (до 50 даже 55 лет) и направить в села на два-три месяца.

7. Чем крупнее здесь положение человека (профессор, преподаватель, директор, даже академик) тем реальнее будет его помощь, тем независимее и смелее будет его голос в центре.

8. Таких людей направлять в самую гущу “черной” работы в колхоз в хутор, МТС, а не в район. Это сразу прольет ясность и четкость в дело. Исчезнет многое из очковтирательства.

9. Отговорки, что здесь “ответственные дела”, “сроки”, можно устранить в значительной мере отложив общим распоряжением по Академиям, Институтам и пр. на это время срочности сдач многих научных работ, даже диссертаций и экзаменов. Хлеб важнее, а научную работу можно сдать и в августе.

10. Теперь выносят резолюции о “помощи” селу – издание брошюр и плакатов. Это хорошо, если сделано вовремя, а не сегодня. Уже текут ручьи с холмов, и агроному и др. нужно уже не писать книжки, а засучить рукава и ехать на село и в поле, не стесняясь своим высоким званием. А плакаты напишут старики и женщины.

11. Можно отложить на осень или сократить многие декоративные и озеленительные работы. Там тоже немало дельных специалистов агрономов, садоводов, лесоводов. К примеру: в новом ботаническом саду числится свыше 300 человек, среди них немало агрономов, садоводов, лесоводов, физиологов растений и пр. Многие люди молодые и среднего возраста, смело могут ехать в колхозы, МТС и т. п. Сад немного может подождать, а хлеб же не ждет.

12. Лазарь Моисеевич, от Вас лично многое зависит. Облегчите возможность сноситься с Вами непосредственно. Хотя бы постановкой в определенных местах 2–3 ящиков для писем на Ваше имя и сообщив об этом по радио и в прессе.

13. Поручите честным и толковым людям разбирать эту корреспонденцию.

Адреса пока не пишу, так как меня не жалуют очковтиратели, но я уверен, что услышу Ваш твердый и ясный ответ в Ваших распоряжениях.

Где слабо с рабсилой, можно направить пленных “фрицев”, но только следить, чтобы они не раскрадывали для еды и вредительства посевной материал. Это они делают очень ловко, сея “пустоту”.

На местах гораздо полезнее и дельнее опытные практики (или ученые, но с хорошим стажем), а “доктора” и “кандидаты”, просидевшие над книгами, хороши только как помощники, но не руководители, они слишком теория и боятся дела.

Агроном Ткаченко А.

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 29. Арк. 93–95 та зв. Оригінал. Рукопис.

До листа додається документ:

Резолюція невстановленої особи з нерозбірливим датуванням наступного змісту: “Даны указания обкомам о посылке на село агрономов всех ведомств, для усиления контроля за качеством работы на севе”(ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 29. Арк. 92).

№ 6

Лист

робітника із м. Черкаси І. Шевченка Л. Кагановичу про голод в Україні, високу смертність серед населення та з проханням виділити насіння для посівної

[Не пізніше 8 квітня 1947 р.]

Тов. Кагановичу Лазарю Моисеевичу

Вы человек таки очень умный, Вас очевидно, поэтому и назначили первым секретарем Украины, чтобы спасти этот голодающий, опухший, уже умирающий народ. Что делается по станциям железнодорожным, как народ валяется голодный, да еще невозможно сесть на поезд с этим пудом картофеля, за который дано 100 руб. пуд в Станиславской области, то в Киевской, Винницкой, Полтавской, Харьковской он стоит 200 – 250 руб. и то трудно достать. Сколько уже людей умерло с голода, а сколько умрет в апреле, мае, июне сего года.

Необходимо помочь этому голодающему народу в восточных областях, ибо западных черт еще не возьмет, у них свой хлеб и картошки закопанной много в ямах, они одиночники, только смеются с наших бедных украинцев-колхозников, когда эти ходят по дворам, просят ради спасения одну картошину, не дает, палкой гонит, говорит уходи в колхоз, ты “совет” несчастный, я тебя, мол не хочу бачить и розумиты. А такое то горе украинскому народу восточных областей, голод, голод форменный, а голод это не тетка. Никита Сергеевич, должен Вам доложить о положении на Украине с голодом, в колхозах все кони выдохли, народ ходит как тень, как сеять, кто поможет!

По Заготзерно и спиртзаводах еще много, много зерна, у одиночников западных областей Станиславской, Львовской, Дрогобычской, Тернопольской и Ровенской много картофеля, если бы его выкачать и вместо спиртзаводов дать колхозникам на посев, поверьте, что на Украине в восточных областях нет семян картофеля. Ячменя, овса тоже, если бы немного подкинуть для колхозов взаимобразно, а в августе по сбору урожая, а также осенью по сбору картофеля колхозы отдадут спиртзаводам же взаимобразно взятый картофель и зерно.

Прошу Вас очень и просит Вас весь украинский народ восточных областей помогите нам в семенах, а то пропадем, кушать нема що, без хлеба, але переживем за бурьяном та молоком, все таки не помрем. Правда, процентов 20 умерли, но что же это слабые и не здужали, но настоящие большевики украинские, которые преданы великому Сталину и Вам, мы выживем до нового урожая, только бы Вы помогли немного семенами взаимобразно.

Второе, почему невозможное положение на железнодорожных станциях, просто кошмарное, люди на крышах вагонов ездят, пропадают, на железной

дороге, как мухи под поезд и везде лежат. Почему Ковалев* не подумает об этом, почему не приведет в порядок железнодорожный транспорт. Вас на каждом шагу вспоминают. Вас, когда Вы были наркомом железных дорог, какой же тогда порядок. Если бы кто посоветовал Ковалеву увеличить тариф железнодорожный для тех, кто без командировок едет, но за этот счет пустить больше пригородных поездов, хотя бы полугрузовых, грузовых, а теперь уже теплое лето скоро и поскорее забрать этот валяющийся народ на станции. Вы себе представить не можете, что делается, это жуть одна, да кроме того их, этих людей нужно на посевную, а они еще по западной Станиславской и прочим областям разъезжают и бессарабцы тоже тут все за хлебом.

Извините, Лазарь Моисеевич.

Извините, что не в конверте, бо нема, а на марку, честное слово и копейки не имею – голодный хожу по дворам, прошу хлеба, но Вас крепко уважаю – Вы тут не виноваты пока ничего.

Писал рабочий Шевченко Иван Миколів из Черкасс.

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 28. Арк. 43–44 та зв. Оригінал. Рукопис.

До листа додається документ:

Копія листа робітника із м. Черкаси І. Шевченка Л. Кагановичу про голод в Україні, високу смертність серед населення та з проханням виділити насіння для посівної. Не пізніше 24 квіт. 1947 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 28. Арк. 45–47).

№ 7

Заява

**колгоспника колгоспу “Шлях до соціалізму” Садківської сільської ради Кременчуцького району Полтавської області
М. Шелейка до РМ СРСР про стан справ у колгоспі, випадки смертей від голоду в районі та з критикою керівництва колгоспу**

24 червня 1947 р.

КОНТРОЛЬ**

Секретное

Совету Министров по делам колхозов г. Москва

копия: Полтавскому обкому ВКП(б) от колхозника колхоза “Шлях до социализма” Садкивского с/с Кременчугского р-на Полтавской области.

Заявление

Грубейшие нарушения примерного Устава сельхозартели, отсутствие колхозной демократии, издевательства над колхозниками, уничтожение доходов колхоза, растаскивание колхозного добра, разбазаривание колхозной земли – развал труддисциплины – вот что царит в нашем, к стыду, колхозе и все это возглавляет дезертир с РККА (робоче-селянська Червона армія) грубиян, вор Кисточка. Председателем колхоза нам навязан районными организация-

* Йдеться про Ковальова Івана Володимировича (1901–1993) – народного комісара /міністра шляхів сполучення СРСР протягом 1944–1948 рр.

** Проштамповано.

ми. Еще до выборов правления колхоза, Кисточка создал условия для расхищения хлеба, только в 1946 году было похищено около 10000 кг колхозной кукурузы, около 3000 кг хлеба, не меньше овощей и других с.х. продуктов.

Состав членов правления подобран также по вкусу Кисточки: чл. правления Слабко пойман колхозниками на воровстве с кукурузой, чл. правления Куделя способствует воровству, он знал, кто воровал хлеб в колхозе и никому не заявлял, член правления Ивко – саботажник, он до сего дня не обеспечил ремонта уборочных машин, жену и двух дочерей пустил на производство, срывает прополку зерновых и овощей. У пред. колхоза Кисточки и в моде нет советоваться с колхозниками, он, со щедрой руки, весной раздал около 800 га колхозных земель в поле, около 20 га его родной земли и сейчас раздает сенокосы.

Кисточка скрыл от учета, от государства, от колхозников 48 пудов хлеба и с ведома Кисточки похищено 36 пудов семенного картофеля. Похищено во время посевной и просо семенное. Ворам, врагам колхозного строя, правление колхоза широко открыло двери и пусть трудятся колхозники сколько им угодно, а получать ничего не будут, все будут разворовывать, госпоставки выполнять нечем. Охраны нигде нет. Редиску уже растащили, примерно на 5–6 тыс. руб. Фрукты растаскиваются зелеными, сено жнут кому не лень, появились парикмахеры на колосьях ржи и т. д.

Остается спросить, куда смотрят кременчугские горе руководители районом. Бывают ли они у нас в колхозе. Обо всем этом район знает, бывали здесь и 2-й секретарь РК и секретарь по кадрам т. Сутников, уполномоченный РК т. Евсилевский, зав. райЗО т. Павленко, ст. инстр. бух. РайЗО т. Полтавец, все проверили, все записали, увезли с собой бумаги много, а черные дела остались ныне на месте.

Следует даже подчеркнуть, когда во время выборов уполномоченный РК предложил собранию на руководителя колхоза Кисточку, то все колхозники закричали – не надо нам его, некоторые выступали с компрометирующей речью против Кисточки, но уполномоченный РК, ст. инстр. бухгалтер РайЗО Полтавец даже говорить не дали никому, больше никто не мог высказаться, и под нажимом Кисточка, за третьим разом голосования избран таки “руководителем” колхоза и стал теперь (с ведома райЗО Павленко) крупным арендатором колхозной земли, пособником воров, лодырям и тунеядцам.

Никакой веры в руководство колхоза у колхозников нет. Кисточка так заврался перед колхозниками, что не пользуется никаким авторитетом. Критику зажал Кисточка в кулак, попробуйте сказать что на его отвратительное руководство, будет мстить на каждом шагу. И не удивительно, что в колхозе уже умерло от голода больше 10 человек лучших колхозников. Отрезаны в июне месяце огороды и скошена рожь зеленой у пяти колхозников, ст. агроном Там райЗО дал такое указание, что можно без разбору, отрезать огород и скашивать хлеб, перепахивать цветущую картофель и т.п.

В колхозе из 100 лошадей осталось семь голов, все пали от какой-то болезни, не хватает и быков. Вся тяжесть полевых работ ложится на трактора. Казалось бы, что тракторному отряду необходимо создать все условия к тому, чтобы обеспечить круглосуточную работу тракторов, но и здесь темное дело Кисточки сыграло свою роль. Если трактор сломался, тракторист за 15 – 20 км на плечах в мешке несет тяжелые части в МТС на ремонт, нет трактористам

подводы, а полевод Скрипник – немецкий пособник, разъезжает на паре лошадей, ворует на колхозных полях сено и возит своему личному скоту. Это же он, Скрипник М.Ф. на сходе колхозников перед немецким палачом, кричал во все горло на колхозников: “Вы знаете за что воюет немецкая армия, хлеб надо отдать для немцев!”, а колхозники, скрежеща зубами хлеб прятали от немцев, а сейчас на глазах у этих же колхозников, полевод Скрипник покрикивая на колхозников, творит темные дела, а Кисточка, зная и о прошлом, и о настоящем Скрипника (полевода), потворствует ему далее творить темные дела.

Предколхоза Кисточка, умышленно создал тяжелое положение с общ. питанием трактористов и колхозников. Он заморил голодом до смерти больше 10 человек лучших колхозников, попухли от голода не меньше. На работе же находятся ежедневно 40-50 человек, если бы хлеб шел по труду, а не любимчикам по запискам, безусловно, хватило бы. Хлеб Кисточка растранижил лодырям и прочим лицам, а честные труженики съели хлеба с 1/І по 1/VI всего по 5-10 кг, а кто потворствует Кисточке в темных делах – получили по запискам хлеба по 100-200 кг.

Один счетовод колхоза Романовский (наемный пришелец) получил по запискам хлеба более 200 кг и около 100 кг мяса, крупы и т. п. за период с 1/І по 1/VI. 1947 г., а учет поставлен так, что ревизионная комиссия не может вскрыть черных дел правления колхоза, амбарной книги нет, разности по счетам в книге нет. А, между тем, у нас есть свой член колхоза, счетовод, и было решение правления и актива колхозников снять с работы наемного Романовского, который вредит общему делу, и поставить своего члена колхоза, но почему-то и по сей день Романовский путает дела колхоза и тащит с кладовой что попало и сколько хочет.

От имени честных тружеников колхоза, прошу Вас, немедленно шлите к нам в колхоз инспектора Совета Министров по делам колхозов и уполномоченного обкома ВКП(б), расследовать все черные дела в колхозе, оздоровить руководство колхозом, отдать под суд за вредительские действия, снять с работы Кисточку, Романовского, Скрипника и их пособников – членов правления Ивко, Слабко и Куделю.

Урожай в этом году у нас хороший будет, но его растащат, нет нигде охраны, умышленно ничего не охраняется. Еще не поздно сохранить расходы колхоза. Поэтому, просим Вас, немедленно шлите человека для устранения “с поля плохой травы”*. Автором письма является член колхоза с 1928 года т. Шелейко М.К., но прошу меня не выдать районным руководителям Кременчугского района, они все подкуплены Кисточкой за счет колхозной продукции и земель колхоза.

24/IV 1947 г.

(М. Шелейко)

* Підкреслено автором листа.

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 28. Арк. 54–57зв. Оригінал. Рукопис.

До листа додаються документи:

1. Завірена копія заяви колгоспника колгоспу “Шлях до соціалізму” Садківської сільської ради Кременчуцького р-ну Полтавської обл. М. Шелейка до РМ СРСР про стан справ у колгоспі, випадки смертей від голоду у районі

та з критикою керівництва колгоспу. 24 черв. 1947 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 28. Арк. 58–60).

2. Доповідна записка інструктора Управління кадрів ЦК КП(б)У В. Демченка завідувачу сільськогосподарського відділу ЦК КП(б)У Б. Варшавському про результати перевірки фактів, викладених у заяві колгоспника колгоспу “Шлях до соціалізму” Садківської сільської ради Кременчуцького р-ну Полтавської обл. М. Шелейка до РМ СРСР щодо стану справ у колгоспі, випадків смертей від голоду у районі та з критикою керівництва колгоспу. 27 серп. 1947 р. (ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 41. Спр. 28. Арк. 61–64).

¹ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об’єднань України). Ф. 1. Оп. 6. Спр. 939. Арк. 43–44, 48.

² *Веселова О. М.* Голод 1946–1947 років в УРСР//Енциклопедія історії України: Т. 2: Г–Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ: Вид-во “Наукова думка”, 2004. С. 145.

³ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 46. Спр. 2302. Арк. 72–76.

⁴ *Веселова О. М.* Зазнач. твір. С. 145; Голод в Україні 1946–1947: документи і матеріали/Нац. акад. наук України, Ін-т історії України; упоряд. О. М. Веселова; ред. В. А. Смолій та ін. Київ: Вид-во М. П. Коць; Нью-Йорк: [б. в.]. 1996. С. 13.

⁵ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 939. Арк. 43–44, 48.

⁶ Там само. Оп. 80. Спр. 491. Арк. 80–83.

⁷ Там само. Спр. 489. Арк. 8–11.

⁸ Там само. Оп. 46. Спр. 2948. Арк. 12–17.

⁹ Там само. Оп. 23. Спр. 4831. Арк. 31.

¹⁰ Там само. Оп. 41. Спр. 31. Арк. 130.

¹¹ Там само. Оп. 23. Спр. 3488. Арк. 45.

¹² Там само. Оп. 46. Спр. 2302. Арк. 53–54.

¹³ Там само. Оп. 30. Спр. 825. Арк. 14.

¹⁴ Там само. Оп. 23. Спр. 3550. Арк. 1.

¹⁵ Там само. Оп. 80. Спр. 534. Арк. 118.

¹⁶ Там само. Спр. 481. Арк. 1–2.

¹⁷ Там само. Арк. 49.

¹⁸ Там само. Оп. 80. Спр. 534. Арк. 6, 7.

¹⁹ Там само. Арк. 10–11.

²⁰ Там само. Оп. 80. Спр. 34. Арк. 39.

²¹ Там само. Спр. 537. Арк. 95.

²² Там само. Спр. 529. Арк. 138.

²³ Там само. Оп. 41. Спр. 29. Арк. 80–82.

²⁴ Там само. Спр. 31. Арк. 99, 99зв.

²⁵ Там само. Спр. 29. Арк. 1, 1зв.

²⁶ Там само. Спр. 15. Арк. 38–40; Спр. 18. Арк. 105.

There is briefly described complex of documents of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine on the famine of 1946–1947. There is presented collection of letters and statements of citizens to the central authorities, which deal with the difficult situation of food and hunger in the population of towns and villages of the USSR.

Key words: Famine of 1946–1947; letters; the application; documents; Central State Archives of Public Organizations of Ukraine.